

*Η Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας του James Harrington***

«Η λέξη “ουτοπία” ήταν για πολύ καιρό συνώνυμη του εξωπραγματικού και του ανέφικτου. Θεωρήσαμε την ουτοπία αντίθετο του πραγματικού κόσμου. Κι όμως αυτό που κάνει υποφερτό τον πραγματικό κόσμο είναι οι ουτοπίες μας... Όσο περισσότερο αντιδρούν οι άνθρωποι στο περιβάλλον τους και το τροποποιούν με βάση ένα ανθρώπινο σχέδιο, τόσο περισσότερο ζουν στην ουτοπία».

(Λιούις Μάμφορντ, *Η Ιστορία των Ουτοπιών*)¹

Το έργο του Χάρινγκτον σηματοδοτεί μια νέα κουλτούρα στην ιστορία του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτικού λόγου και εγκαινιάζει έναν εντελώς νέο τρόπο γραφής της Αγγλικής ιστορίας, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί και μια πρωτοποριακή πρόταση για τη χρήση της ιστορικής εξήγησης. Αν και δεν ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε με την αγγλική πολιτική σύμφωνα με τη στενή έννοια του όρου – είχαν προηγηθεί ο Francis Bacon και ο Walter Raleigh – εντούτοις υπήρξε εκείνος που ερμήνευσε τον Αγγλικό Εμφύλιο Πόλεμο (1642-1649) ως μια επαναστατική διαδικασία, κατορθώνοντας να επιτύχει ταυτόχρονα και μια παραδειγματική επαναδιατύπωση της αγγλικής πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας μέσα από ένα αρχαιοελληνικό, νεο-ρωμαϊκό και Μακιαβελικό πρίσμα: εν ολίγοις, υπήρξε «ο πρώτος Άγγλος στοχαστής που εντόπισε την αιτία της πολιτικής αναταραχής στις κοινωνικές μεταβολές του παρελθόντος», με την πρωτοτυπία του να «συνίσταται στην ανάλυσή του για τις συνταγματικές επιπτώσεις της οικονομικής ανάπτυξης στην Αγγλία κατά τον ενάμισο αιώνα που προηγήθηκε του Εμφύλιου Πολέμου»².

* Ο Κωνσταντίνος Κοτσιαρής είναι υποψήφιος διδάκτωρ Πολιτικής και Κοινωνικής Φιλοσοφίας.

** Το παρόν κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή τμήματος της μεταπτυχιακής μου εργασίας, με θέμα «η Oceana του James Harrington», που εκπονήθηκε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

I. Ο βίος και η δράση του Τζέιμς Χάρινγκτον

Ο Τζέιμς Χάρινγκτον γεννήθηκε το 1611 στο Άπτον του Νόρθαμπτονσερ της Αγγλίας και ήταν γόνος αριστοκρατικής οικογένειας. Παρά τη δίψα του για μόρφωση, διέκοψε τις σπουδές του και επέλεξε να ταξιδέψει σε όλη την Ευρώπη. Αυτά τα ταξίδια (ειδικότερα στην Ολλανδία και την Ιταλία) στάθηκαν καθοριστικά γεγονότα και λειτούργησαν βιωματικά στη συγκρότηση της προσωπικότητας και της πολιτικής του σκέψης. Η επιστροφή του στην Αγγλία συνέπεσε με την έναρξη του Εμφύλιου Πολέμου. Ο Χάρινγκτον αν και ευμενώς διακείμενος προς τη δημοκρατία, διατηρούσε παράλληλα φιλικές σχέσεις με τον βασιλιά Κάρολο τον Α΄³.

Κατά τη διάρκεια του Αγγλικού Εμφύλιου Πολέμου τήρησε ουδέτερη στάση και σε πολλές περιπτώσεις έπαιξε τον ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ των βασιλικών και των κοινοβουλευτικών συμφερόντων. Μετά την εκτέλεση του Καρόλου Α΄ (1649), η χώρα εισήλθε σε μια εξαιρετικά ταραγμένη αλλά και ελπιδοφόρα ταυτόχρονα περίοδο, εξαιτίας των νέων συνθηκών που δημιουργήθηκαν με την επικράτηση των ευρύτερων δημοκρατικών και ριζοσπαστικών δυνάμεων. Μέσα σε αυτό το έντονα πολιτικοποιημένο περιβάλλον, ο Χάρινγκτον αποφάσισε να δημοσιοποιήσει τις πολιτικές και φιλοσοφικές του πεποιθήσεις εκδίδοντας τη μονογραφία του *Η Κοινοπολιτεία της Ωκεάνιας* (The Commonwealth of Oceana)⁴.

Εντούτοις, η έκδοση του βιβλίου δεν υπήρξε μια εύκολη υπόθεση. Το 1656 άλλωστε ήταν δύσκολη χρονιά για τους συγγραφείς που επιθυμούσαν να δημοσιεύσουν δόγματα «αμφιβόλου» περιεχομένου. Οι αντιλήψεις του Χάρινγκτον ενόχλησαν την κυβέρνηση και αρχικά το έργο του κατασχέθηκε ενώ τυπωνόταν, με βάση τον νόμο κατά των «σκανδαλωδών βιβλίων και φυλλαδίων». Τελικώς, με την παρέμβαση της κόρης του Κρόμγουελ, Ελίζαμπεθ (Lady Claypole), το έργο κυκλοφόρησε και αφιερώθηκε στον ίδιο τον Κρόμγουελ⁵. Τα τρία επόμενα χρόνια ο Χάρινγκτον εξέδωσε πολλές μπροσούρες, με κυριότερες το *Προνόμιο της Λαϊκής Κυβέρνησης* (Prerogative of Popular Government) και την *Τέχνη του Νομοθετείν* (The Art of Lawgiving) στην οποία υπερασπιζόταν τις αντιλήψεις του και απαντούσε στους επικριτές του (Matthew Wren και Henry Ferne). Τις πολιτικές του προτάσεις, τις οποίες προτιμήτο να εφαρμόσει στην πράξη, τις συζητούσε με τους οπαδούς και τους φίλους του τα βράδια στο Rota Club⁶, στο New Palace Yard, του Ουέστμινστερ.

Μετά την Παλινόρθωση (1660) συνελήφθη και οδηγήθηκε στη φυλακή χωρίς δίκη με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας και της συνωμοσίας κατά της κυβέρνησης. Κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του, η ήδη κλονισμένη υγεία του επιδεινώθηκε. Ταλαιπωρείτο από παραισθήσεις, ενώ παράλληλα τον κατέτρωγαν το σκορβούτο και η παραλυτική αρθρίτιδα. Οι συγγενείς του εκλιπάρησαν κατ' επανάληψη τις αρχές για να τον απελευθερώσουν και τελικά υποχρεώθηκαν να κατα-

βάλουν το ποσό των 5.000 λιρών προκειμένου να αποφυλακιστεί. Αν και η υγεία του δεν αποκαταστάθηκε ποτέ, ο Χάρινγκτον συνέχισε να γράφει. Το 1675 παντρεύεται μια παλιά οικογενειακή του φίλη, με την οποία και έζησε έως τον θάνατό του, στις 11 Σεπτεμβρίου του 1677⁷.

II. Ωκεάνα: Ουτοπία και πραγματικότητα και η προέλευση του ονόματος

Η Ωκεάνα κυκλοφόρησε την περίοδο της βρετανικής πουριτανικής Μεσοβασιλείας (1649-1660). Η ουτοπική σκέψη εκείνης της περιόδου μολονότι διαπλάθεται από τις προσδοκίες και τη βιαιότητα της Αγγλικής επανάστασης, συνδυάζει ταυτόχρονα την πυκνότητα και τη ρευστότητα των ελπίδων και των φόβων ενός ολόκληρου λαού και αναμφισβήτητα αποτελεί έναν από τους κυριότερους λόγους για τους οποίους αυτή η σύντομη περίοδος θεωρείται έως και σήμερα γόνιμο έδαφος επισημονικής έρευνας.

Στην Αγγλία του 17ου αιώνα μπορεί κανείς να βρει συγγράμματα όλων των αποχρώσεων: του ρεαλισμού και του μυθιστορήματος, της πολιτικής και της λογοτεχνίας. Σε μια τέτοια καμπή του ιστορικού κύκλου που οικοδομείται κάτι καινούργιο, η απάντηση ενδεχομένως να μην μπορεί να δοθεί ούτε από τον ρεαλισμό ούτε από τη φαντασία, αλλά από ένα συνδυασμό και των δύο. Αυτό το κενό, λοιπόν, έρχεται να καλύψει και να συνδέσει κατά μία έννοια ο ουτοπισμός της Μεσοβασιλείας.

Ο Τζων Τόλαντ, στην εισαγωγή του έργου του *Η Ωκεάνα και τα υπόλοιπα έργα του Τζέιμς Χάρινγκτον*, μας πληροφορεί ότι η *Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας* «πρόκειται για ένα πολιτικό μυθιστόρημα, μια μίμηση της Ατλαντίδας του Πλάτωνα»⁸. Πιο κοντά στην πραγματικότητα, όμως, φαίνεται να βρίσκεται η άποψη του καθηγητή της βρετανικής ιστορίας J.G.A. Pocock, ο οποίος δεν αντιλαμβάνεται την Ωκεάνα ως μια ουτοπία με την έννοια της ιδεώδους πολιτείας του Μωϋ, του Μπαίηκον ή του Καμπανέλα, καθώς δεν πρόκειται για ένα φανταστικό νησί σε άγνωστες θάλασσες, αλλά για την ίδια την Αγγλία⁹, ενώ, τέλος, και ο J.C. Davis, εμβαθύνοντας περισσότερο στην ανάλυσή του, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στην Ωκεάνα μπορεί να παρατηρήσει κανείς μια σύγκρουση μεταξύ «κλασικού ουμανισμού» και «ουτοπισμού»¹⁰.

Ο Χάρινγκτον, επομένως μπορεί να ενταχθεί κατά μια έννοια στην ομάδα των συγγραφέων της «ρεαλιστικής ουτοπίας», ειδικότερα από τη στιγμή που αποφεύγει τους έντονους προφητικούς λόγους και εστιάζει την έρευνά του στην κριτική ή ακόμα και στην άγνηση της αγγλικής πραγματικότητας του 17ου αιώνα. Σύμφωνα άλλωστε και με τον Fr. Jameson, «οι ουτοπίες πάντοτε εμφανίζονται σε δύο διαστάσεις – υπαρξιακές και θεσμικές, οράματα μιας διαφορετικής ανθρώπινης φύσης

ή μιας εναλλακτικής πολιτικής οργάνωσης»¹¹. Ως εκ τούτου, η *Ωκεάνα* φαίνεται να ανήκει στη δεύτερη περίπτωση, καθώς σχεδιάστηκε για να αποτελέσει κατά πρώτο λόγο έναν καταστατικό χάρτη, ένα συνταγματικό κείμενο δηλαδή, τις βασικές νομοθετικές διατάξεις του οποίου ανέλαβε να αξιολογήσει και να εφαρμόσει προς χάριν της αναμόρφωσης της Μεγάλης Βρετανίας ο νέος Λόρδος Προστάτης της, ο Όλιβερ Κρόμγουελ.

Γιατί όμως ο Χάρινγκτον «βαφτίζει» *Ωκεάνα* την Αγγλία; Σε αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινιστεί ότι η *Ωκεάνα* δεν παραπέμπει γενικότερα σε μια θάλασσα, αλλά στον ωκεανό, τη Μεγάλη Εξωτερική Θάλασσα, σε αντίθεση με την «κλειστή» θάλασσα της Μεσογείου. Σύμφωνα με τη μυθολογική παράδοση, ο Ωκεανός ήταν ο μεγάλος ποταμός που περιέκλειε τη γη και τη θάλασσα, ενώ ταυτόχρονα θεωρείτο η αρχή όλων των όντων, ακόμα και των θεών¹². Ο Χάρινγκτον, συνεπώς, αποδίδει αυτό το όνομα στη Γηραιά Αλβιόνα, σε μια προσπάθειά του να προσδώσει στη χώρα τον συμβολισμό του πιο επιβλητικού νησιού στον Βόρειο Ωκεανό, από τη στιγμή κιόλας που το όνομα Ωκεανός παραπέμπει περισσότερο στον Ατλαντικό παρά σε κάποιον άλλο ωκεανό¹³.

III. Η Αρχαία και η Σύγχρονη Φρόνηση

Η ιστορία της *Ωκεάνας* ξεκινά με τον Χάρινγκτον να επιχειρεί να οριοθετήσει το ιστορικό πλαίσιο των πολιτικών αλλαγών που συντελέστηκαν στον κόσμο από την αρχαιότητα μέχρι την τότε σύγχρονη εποχή, κατηγοριοποιώντας όλα τα είδη των κυβερνήσεων σε δύο χρονικές περιόδους. Σύμφωνα με την ερμηνεία του, η πρώτη εποχή ονομάζεται *Αρχαία Φρόνηση* και εισήχθη στην ανθρωπότητα από τον ίδιο τον Θεό, αποκτώντας για πρώτη φορά υπόσταση με το οικοδόμημα της Κοινοπολιτείας του Ισραήλ· αυτό το σύστημα διακυβέρνησης περιγράφεται από τον Χάρινγκτον περισσότερο κανονιστικά παρά ιστορικά. Στη συνέχεια, η φιλοσοφία αυτού του μοντέλου ακολουθήθηκε με πλήρη ομοθυμία τόσο στην αρχαία Ελλάδα όσο και στη δημοκρατική περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Η δεύτερη περίοδος καλείται *Σύγχρονη Φρόνηση* και ξεκινά με την εποχή του Καίσαρα – ο οποίος κατέλυσε κάθε ίχνος ελευθερίας – ενώ αρχίζει να παίρνει μορφή με τις επιδρομές των βαρβάρων, οι οποίοι κατέστρεψαν το οικοδόμημα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, παραμορφώνοντας έτσι την πολιτιστική ταυτότητα ολόκληρου του κόσμου, με μοναδική εξαίρεση, ωστόσο, τη Βενετία, που «δραπέτευσε» από τα χέρια των βαρβάρων και μέσω της αρετής της «εκπόρθησε» αυτή τη νέα πραγματικότητα, διατηρώντας πιστά στραμμένη την προσοχή της στην *Αρχαία Φρόνηση*¹⁴.

Για τον Χάρινγκτον, η συγγραφή της *Κοινοπολιτείας της Ωκεάνας* τοποθετείται

χρονικά σ' εκείνο ακριβώς το σημείο της ιστορικής εξέλιξης που η *Σύγχρονη Φρόνηση* είναι πλέον τόσο εξαντλημένη από τη δική της αστάθεια και από τις αλληπάλληλες αντιφάσεις, με συνέπεια να έχουν διαμορφωθεί οι κατάλληλες συνθήκες, μια ιδανική ευκαιρία – *occasione*¹⁵, σύμφωνα με τον Μακιαβέλι – που αν αξιοποιηθεί ορθά θα οδηγήσει στην αποκατάσταση της *Αρχαίας Φρόνησης* για πρώτη φορά μετά την πτώση της δημοκρατικής Ρώμης.

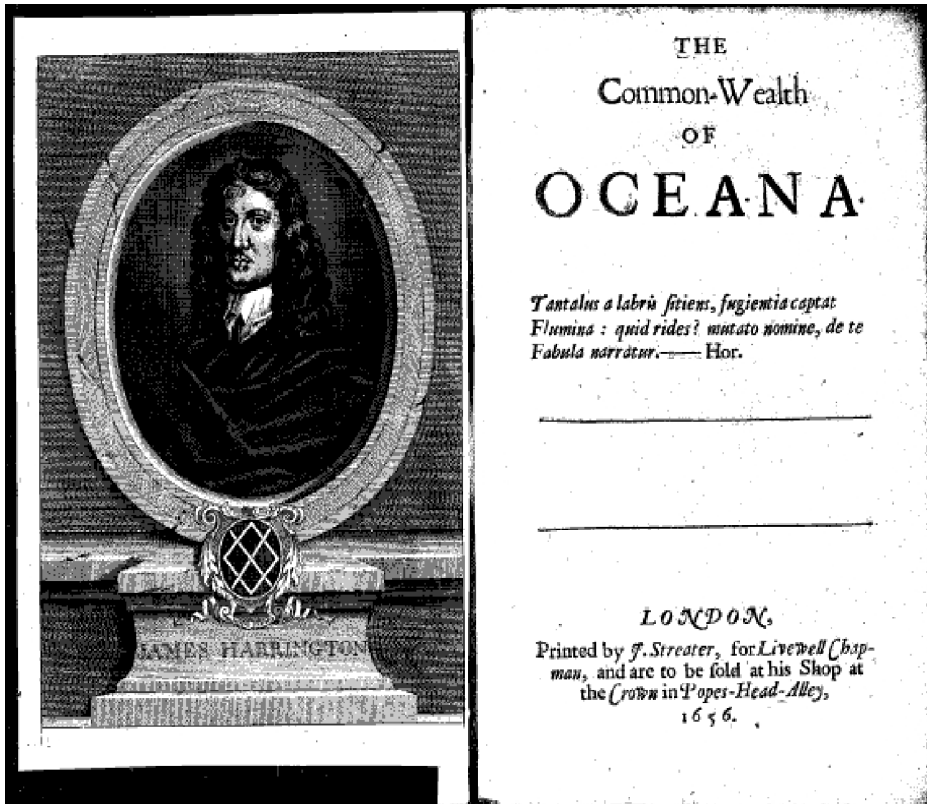
Ο Χάρινγκτον θεώρησε ότι το μοντέλο της φεουδαλικής ιδιοκτησίας είχε πλέον καταρρεύσει, αντιπροτείνοντας την αντικατάστασή του με τη θέσπιση ενός δημοκρατικού πολιτεύματος ίσων ευκαιριών, όπου η ιδιοκτησία θα ήταν δίκαια κατανομημένη ανάμεσα στους πολίτες. Με την ίδρυση συνεπώς της *Ωκεάνας*, η ιστορία θα σταματούσε, κάτι που θα ικανοποιούσε τον Χάρινγκτον, από τη στιγμή που αντικειμενικός του στόχος ήταν να σταματήσει την Ιστορία¹⁶.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί πως πολλοί σύγχρονοι ερευνητές, αν και δεν αντιμετωπίζουν τον Χάρινγκτον ως σοσιαλιστή, παρά ταύτα δεν διστάζουν να τον κατατάξουν μεταξύ των προδρόμων των σοσιαλιστικών ιδεών, θεωρώντας ταυτόχρονα τα αγαθά αστικά συναισθήματά του προτιμότερα και περισσότερο «σοσιαλιστικά» σε σχέση με τις απόψεις πολλών εμπνευστών σοσιαλιστικών «κρατών του μέλλοντος»¹⁷. Το δόγμα του Χάρινγκτον, άλλωστε, περί στενής και αναπόφευκτης σύνδεσης της πολιτικής εξουσίας με την οικονομική δύναμη, σε συνδυασμό με την ικανότητά του να αντιληφθεί και να αναλύσει την αγγλική ιστορία ως μια συνεχή κοινωνική διεργασία, μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως τελικά δεν επρόκειτο αποκλειστικά για έναν οικονομικό ντετερμινιστή αλλά και για ένα διαλεκτικό ιστορικό.

IV. Τα αγαθά του Νου και της Τύχης

Στα θεωρητικά Προλεγόμενα της *Ωκεάνας*, ο Χάρινγκτον, ακολουθώντας πάντα τους μεγάλους συγγραφείς της αρχαιότητας, αλλά παράλληλα χαράσσοντας και τον δικό του δρόμο, προχωρά στην παρουσίαση των βασικών κυβερνητικών αρχών, που σύμφωνα με την ανάλυσή του χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: (α) στις εσωτερικές ή στα «αγαθά του νου», και (β) στις εξωτερικές ή στα «αγαθά της τύχης». Τα «αγαθά του νου» είναι οι φυσικές ή επίκτητες αρετές, όπως, π.χ., η σοφία, η σύνεση και το θάρρος, και τα «αγαθά της τύχης» είναι τα πλούτη. Στα αγαθά του νου απαντά η έννοια της νόμιμης αρχής, ενώ στα αγαθά της τύχης η δύναμη ή η εξουσία¹⁸. Βασική αποστολή του νομοθέτη της χώρας αποτελεί «η ένωση των αγαθών του νου στην κυβέρνησή του με τα αγαθά της τύχης, πλησιάζοντας έτσι όλο και πιο κοντά στο έργο του Θεού, του οποίου η κυβέρνηση περιλαμβάνει από κοινού τον παράδεισο και τη γη»¹⁹. Σύμφωνα, λοιπόν, και με την ελληνική μυθολογία, ο Ωκε-

ανός υπήρξε ο απόγονος του Ουρανού (Παράδεισος) και της Γαίας (Γη): έτσι ακριβώς και η *Ωκεάνα*, σχεδιάστηκε για να αποτελέσει μια χώρα χτισμένη πάνω στα όρια του παραδείσου και της γης.

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης της Κοινοπολιτείας της Ωκεάνας (Λονδίνο, 1656). Κάτω από τον τίτλο ο Χάρινγκτον αναγγέλλει ως βασικό θέμα του έργου του την αποφυγή του πάθους της απληστίας, παραθέτοντας συμβολικά ένα απόσπασμα από το ποίημα του Οράτιου, Σάτιρες, που αναφέρεται στην ιστορία του Ταντάλου.

V. Η αρχή της Ισορροπίας και ο ίσος Αγροτικός Νόμος

Για να κατανοήσουμε όμως καλύτερα τον στοχασμό του Χάρινγκτον, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η κατανόηση κατ' αρχάς της σημασίας της ιδιοκτησίας της γης εκείνη την εποχή. Το μεγαλύτερο μέρος του αγγλικού πληθυσμού ασχολείτο και επιβίωνε από τα οφέλη που του απέφερε η καλλιέργεια της γης, μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα που οδηγεί τον Άγγλο φιλόσοφο να ομολογήσει ότι «η πολιτική

δύναμη ακολουθεί πάντοτε την οικονομική δύναμη... και η οικονομική δύναμη είναι η ίδια η δύναμη της γης»²⁰, συλλογιστική που αποκαλύπτει και την οικονομική αφετηρία της σκέψης του.

Για τον Χάρινγκτον υπάρχουν δύο μορφές εξουσίας: η εγχώρια και η εθνική. Η εγχώρια εξουσία στηρίζεται στον θεσμό της ιδιοκτησίας, που στην περίπτωση της Αγγλίας, λόγω των μορφολογικών της χαρακτηριστικών, είναι κυρίως η γη. Ωστόσο, αυτά τα αγροτικά τεμάχια της εδαφικής επικράτειας κρίνεται απαραίτητο να ανήκουν στον ιδιοκτήτη ή τους ιδιοκτήτες, τον λόρδο ή τους λόρδους «βάσει κάποιας αναλογίας»²¹. Εδώ ακριβώς πάνω σε αυτή τη διαπίστωση αναπτύσσεται και μια ολόκληρη συζήτηση για το τι εννοούσε ακριβώς ο Άγγλος στοχαστής με τη φράση «κάποια αναλογία». Η κεντρική έννοια της πολιτικής του θεωρίας ήταν η αρχή της «ισορροπίας», η οποία «είναι η αρχή που καθιστά την πολιτική θεωρία αδιαμφισβήτητη στο σύνολό της, πράγμα που δεν ίσχυε πριν από την εξεύρεση αυτής της αρχής», ενώ επιπλέον μια τέτοια αρχή δεν μπορεί να είναι παρά «περισσότερο αποδεξίμη από οποιαδήποτε άλλη»²².

Πιο συγκεκριμένα, η πολιτική εξουσία, είτε πρόκειται για την εξουσία του ενός, των λίγων ή των πολλών πρέπει, εκτός από σύντομες περιόδους ανισοζυγίου, να αντιστοιχεί στην κατανομή της ιδιοκτησίας (της γης δηλαδή, στις περισσότερες χώρες), μεταξύ του ενός, των λίγων και των πολλών. Έτσι, «...(εκτός αν πρόκειται για μια πόλη που διαθέτει λίγη ή καθόλου γη, και το εισόδημά της προέρχεται από το εμπόριο) σύμφωνα με την αναλογία ή ισορροπία της κυριαρχίας ή ιδιοκτησίας της γης, καθορίζεται η υφή της κυρίαρχης εξουσίας:

(α) *Αν ένας άνθρωπος είναι ο αποκλειστικός κύριος της γης, ή η γη που κατέχει υπεραντισταθμίζει το ποσοστό γης που ανήκει στον λαό, για παράδειγμα, τα 3/4 της γης, αυτός ο άνθρωπος είναι ο μεγάλος κύριος ...και η εξουσία αυτού είναι η απόλυτη μοναρχία.*

(β) *Αν μια μειονότητα, δηλαδή η τάξη των ευγενών ή οι ευγενείς μαζί με τον κλήρο, είναι κύριοι όλης της γης ή υπεραντισταθμίζουν τον λαό στην ίδια αναλογία, τότε έχουμε τη Γοτθική ισορροπία ...και η κυρίαρχη εξουσία λέγεται μεικτή μοναρχία.*

(γ) *Και αν, τέλος, το σύνολο του λαού έχει την κυριότητα της γης, ή αν η γη κατανέμεται μεταξύ τους κατά τέτοιο τρόπο ώστε κανένας άνθρωπος ή ομάδα ανθρώπων από την πλευρά των λίγων ή της αριστοκρατίας να μην τους υπεραντισταθμίζει, τότε η κυρίαρχη εξουσία (χωρίς την παρέμβαση της βίας) είναι μια κοινοπολιτεία»²³.*

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι, όποιος διαθέτει τη δύναμη να επιβληθεί έναντι των υπολοίπων δεν θα διστάσει να το κάνει. Συνεπώς, για να υπάρχει σταθερή κυβέρνηση, η ισορροπία της κυρίαρχης εξουσίας πρέπει να αντιστοιχεί προς την ισορροπία της ιδιοκτησίας (government follows property). Για να μπορούμε όμως να

μιλάμε για σταθερή κυβέρνηση, είναι εξίσου απαραίτητο το μεγαλύτερο μέρος της ιδιοκτησίας να ανήκει είτε σ' έναν, είτε σε λίγους, είτε σε πολλούς. Μια από αυτές τις πλευρές απαιτείται να κατέχει αρκετά περισσότερο από το μισό της ιδιοκτησίας, διότι αν, π.χ., η τάξη των ευγενών ή ένας ηγεμόνας κατέχει το μισό περίπου κομμάτι της ιδιοκτησίας και ακριβώς το υπόλοιπο μισό ανήκει στον λαό ή τη σύγκλητο, τότε στην κυβέρνηση ξεσπά ένας «*κικεώνας*», μια «*σύγχυση*», με αποτέλεσμα η προσπάθεια «*να διασφαλίσει κανείς την ισορροπία να συνεπάγεται δυστυχία*»²⁴.

Εφόσον, λοιπόν, οτιδήποτε σε αυτό τον κόσμο κινδυνεύει να μεταβληθεί, ειδικότερα όταν δεν υπάρχει κάτι να το συγκρατεί και να το χαλιναγωγεί, έτσι και για την ισορροπία στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, στον βαθμό που εκείνη κατοχυρώνει τη διαίωνιση της σταθερής διακυβέρνησης οποιασδήποτε μορφής, κρίνεται αναγκαία η επιβολή ενός συγκεκριμένου νομοθετικού πλαισίου που θα αποτρέπει μια αποφασιστική μεταβολή στο αρμονικά δομημένο πολιτικο-οικονομικό σύστημα της *Ωκεάνας*: «*Αυτός ο νόμος που θα ρυθμίζει την ισορροπία στις εκτάσεις γης ονομάζεται Αγροτικός...*», διότι καταλήγοντας στον συλλογισμό του ο Χάρινγκτον, «*χωρίς ένα αγροτικό νόμο, η κυβέρνηση, είτε είναι μοναρχική, είτε αριστοκρατική ή λαϊκή, δεν θα μακροημερεύσει*»²⁵.

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτό τον Αγροτικό Νόμο, το δικαίωμα κατοχής γης προϋποθέτει «*την ύπαρξη 2.000 λιρών ως ετήσιο εισόδημα από την εκμετάλλευση της γης της Ωκεάνας, στο πλαίσιο μιας τέτοιας ισορροπίας, ώστε η δύναμη να μη μπορεί να ξεφύγει από τους πολλούς*», καθώς είναι προτιμότερο «*η ισορροπία να γέρνει προς την πλευρά του λαϊκής τάξης*»²⁶ παρά προς τους ολίγους και προνομιούχους.

Σύμφωνα όμως με τους υπολογισμούς του Χάρινγκτον, το ποσό των 2.000 λιρών ετησίως που έθετε ως κατώτατο όριο ο Αγροτικός Νόμος για το δικαίωμα στη γαιοκτησία, ήταν αρκετό ώστε όλο το έδαφος της Αγγλίας να περιέλθει σε 5.000 μόνο κατόχους, αφήνοντας τη συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών χωρίς γη. Παρά ταύτα, ο ίδιος φρονούσε εξαιρετικά απίθανο η γη να περιέλθει στην κυριότητα ενός τόσο περιορισμένου σώματος πολιτών, «*τόσο απίθανο, όσο κάθε άλλο πράγμα στον κόσμο που δεν είναι εντελώς απίθανο*»²⁷, ενώ παράλληλα επέμενε πως ακόμα και σε αυτό το σπάνιο ενδεχόμενο θα εξακολουθούσε να υπάρχει ισορροπία.

Τη μοναδική πιθανότητα αποτυχίας του ιδεατού εγχειρήματος της *Ωκεάνας*, ο Χάρινγκτον τη συνδέει με τη Θεία Πρόνοια: «*Όταν η ισορροπία πλησιάζει σε σημείο ν' αλλάξει λόγω πολιτικής μεταστροφής, τότε η αλλαγή δεν μπορεί να αποδοθεί στην ανθρώπινη πρόνοια, αλλά είναι περισσότερο σωστό να αποδοθεί στο χέρι του Θεού και έτσι όταν συμβαίνει μια ακαταμάχητη αλλαγή της ισορροπίας, όχι η παλιά κυβέρνηση, την οποία ο Θεός είχε ανακαλέσει, αλλά η νέα κυβέρνηση, την οποία είχε υπαγορεύσει ως τωρινός νομοθέτης, αποδίδεται στο θείο δίκαιο*»²⁸.

Ωστόσο, ο Άγγλος φιλόσοφος ήταν απόλυτα πεπεισμένος πως είχε ανακαλύψει το πρότυπο μοντέλο διακυβέρνησης για τη χώρα του· η πεποίθηση και η εμμονή του για τη θέσπιση ενός αυστηρού νομοθετικού πλαισίου που θα εξασφάλιζε την κοινωνική συνοχή και γαλήνη, τον οδήγησε στην άποψη πως, «η υψηλότερη επίγεια ευτυχία που ένας λαός μπορεί να ζητήσει και που ένας Θεός μπορεί να δώσει, είναι μια άψογα δομημένη κοινοπολιτεία ίσων ευκαιριών...»²⁹.

VI. Οι κοινωνικές τάξεις και το ιδανικό πολίτευμα

Σύμφωνα με τον πρώτο κανονισμό της Ωκεάνας, «κατά τη διαδικασία της θέσπισης ή της θεμελίωσης μιας Κοινοπολιτείας, η πρώτη δουλειά δεν μπορεί να είναι άλλη από την προσαρμογή και τη διανομή των υλικών (όπως ακριβώς συμβαίνει μ' ένα χτίστη) και τα υλικά της Κοινοπολιτείας είναι ο ίδιος ο λαός», ο οποίος διαιρείται σε κατηγορίες ανάλογα με την ποιότητα, την ηλικία, την οικονομική κατάσταση αλλά και τον τόπο διαμονής. Βάσει, λοιπόν, αυτής της πρώτης διάκρισης, ο λαός διαιρείται σε ελεύθερους ανθρώπους ή πολίτες και σε υπηρέτες³⁰.

Ποιος είναι ο ορισμός, όμως, του πολίτη κατά τον Χάρινγκτον; Στο πολιτικό λεξιλόγιό του και συγκεκριμένα στο έργο του η *Τέχνη του Νομοθετείν*, διευκρινίζεται με σαφήνεια πως «κάθε μικρό τεμάχιο γης, ή απλώς μια κατοικία στην Αγγλία» αποτελούν ικανά στοιχεία για «να μετατρέψουν κάποιον επαρχιώτη σε πολίτη»³¹. Σε γενικές γραμμές, όμως, το χαρακτηριστικό γνώρισμα του κατόχου των πολιτικών δικαιωμάτων και καθηκόντων, είναι περισσότερο η ικανότητά του να ζει με τις δικές του δυνάμεις και η διάθεσή του να απελευθερωθεί από το καθεστώς του υπηρέτη, γεγονός που υποδηλώνει την ταξική διαίρεση των πολιτών με κριτήριο την ιδιοκτησία.

Όσον αφορά τους υπηρέτες, η άποψη του Χάρινγκτον είναι αδιαπραγμάτευτη· από τη στιγμή που δεν είναι οικονομικά ανεξάρτητοι και παραμένουν δέσμοι στις θελήσεις των αφεντικών τους, στερούνται τη δυνατότητα κάθε συμμετοχής στην άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας ως ελεύθεροι πολίτες³². Βάσει αυτής της ανάλυσης, επομένως, δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν σε καμία περίπτωση ως τάξη που ζει μέσα στην Ωκεάνα, αλλά ως άνθρωποι που βρίσκονται έξω από αυτήν. Δεν υπολογίζονται καθόλου στην κατασκευή του συστήματος ισορροπίας των τάξεων μέσα στην κοινωνία και επιπλέον συνδέονται άρρηκτα με όλους εκείνους που υποθάλπουν στασιαστικά κινήματα στα οποία καταφεύγουν τα φτωχά στρώματα για να βελτιώσουν τους όρους διαβίωσής τους, ή ακόμη για να ανατρέψουν το πολίτευμα: «τα αίτια των ταραχών μέσα σε μια Κοινοπολιτεία είναι είτε εξωτερικά είτε εσωτερικά· εξωτερικά είναι όσα προέρχονται από εχθρούς, από υποτελείς ή από υπηρέτες»³³. Βέβαια θα ήταν σημαντική παράλειψη να μην αναφερθεί το γεγονός ότι

οι υπηρέτες στην *Ωκεάνα*, σε αντίθεση με τους δούλους στην αρχαία Ελλάδα, μπορούσαν με την εργατικότητα τους να ανέλθουν κοινωνικά και να προαχθούν σε ελεύθεροι πολίτες.

Ο Άγγλος πολιτικός στοχαστής δεν ήταν υπέρμαχος της απόλυτης ισότητας των ανθρώπων. Ο δημοκρατικός προσανατολισμός της σκέψης του συγκρούεται κατά μια έννοια με την αριστοκρατική του καταγωγή, γεγονός που τον εμποδίζει να διαμορφώσει μια πλήρη ταξική συνείδηση, θεωρώντας την ύπαρξη μιας κοινωνίας που όλα θα είναι κοινά ως κάτι το ακατόρθωτο, όσο «*ένας μαύρος κύκνος ή ένα ιπτάμενο κάστρο*»³⁴. Ο Χάρινγκτον προσπαθεί να οριοθετήσει τη σχέση, να βρει τη χρυσή τομή ανάμεσα στην αριστοκρατία και τον λαό. Η αριστοκρατία όμως εκείνη την εποχή αν και διαθέτει κοινά χαρακτηριστικά δεν αποτελεί ενιαία τάξη. Τα τελευταία 150 χρόνια είχε συντελεστεί σταδιακά ο μετασχηματισμός της αγγλικής κοινωνίας, με την ισορροπία της ιδιοκτησίας να μετατίθεται από την τάξη των ευγενών στον λαό.

Ο Χάρινγκτον είχε συλλάβει σε μεγάλο βαθμό αυτές τις αλλαγές, με αποτέλεσμα να διακρίνει τη διαφοροποίηση μεταξύ της παραδοσιακής (noble) και της κατώτερης γαιοκτημονικής αριστοκρατίας (gentry). Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών των κατώτερων αριστοκρατών της υπαίθρου προέρχονταν κυρίως από τα «σπλάχνα» των λαϊκών στρωμάτων· αυτή, λοιπόν, την τάξη των κατώτερων και μέσων εισοδημάτων γαιοκτημόνων επιλέγει ο Χάρινγκτον ως προστάτιδα των υπόλοιπων εργαζόμενων τάξεων (κάτι ανάλογο με τους φύλακες στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα). Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Κοινοπολιτεία της *Ωκεάνας* προοριζόταν για να αποτελέσει μια δημοκρατική λαϊκή πολιτεία αριστοκρατικού γαιοκτημονικού προσανατολισμού, με τον Χάρινγκτον να στοχεύει στην πραγματικότητα στη θεμελίωση μιας κυβέρνησης συνεργασίας ανάμεσα στην κατώτερη γαιοκτημονική αριστοκρατία και το μεγάλο κομμάτι του αγγλικού λαού³⁵.

Ο ρόλος, επομένως, της αριστοκρατίας καθίσταται απαραίτητος και καθοριστικός για τη διατήρηση της σταθερότητας του πολιτεύματος αλλά και για τη διαπαιδαγώγηση των πολιτών. Ο Χάρινγκτον ταυτίζει τη διακυβέρνηση του κράτους με την επικράτηση της λογικής, στον βαθμό βέβαια που η ευθύνη της άσκησης της εξουσίας βρίσκεται στα χέρια των πιο άριστων ανδρών. Αυτός ο με φυσικές καταβολές πολιτικός ελιτισμός αποκαλύπτεται στα Εισαγωγικά της *Ωκεάνας*, με τον Χάρινγκτον να ισχυρίζεται πως ακόμα και σε μια «*Κοινοπολιτεία είκοσι ανθρώπων θα πρέπει να υπάρχει τέτοια διαφορά ανάμεσά τους, ώστε περίπου το ένα τρίτο να είναι σοφοί, ή τουλάχιστο λιγότερο ανόητοι από τους υπόλοιπους*». Αυτό το ένα τρίτο, όπως «*τα ελάφια που έχουν τεράστια κέρατα*», θα «*οδηγήσουν την αγέλη*», τη μεγάλη μάζα, δηλαδή, των πολιτών, που θα «*ακουμπήσουν με τα χέρια τους τα χείλη (των σοφών), όπως ακριβώς τα παιδιά ακουμπούν (τα χείλη) των πατε-*

ράδων τους»³⁶. Ο Άγγλος φιλόσοφος οραματίζεται το νησί της Ωκεάνας σαν έναν τεράστιο οίκο όπου οι ικανότεροι και οι πιο ενάρετοι θα κατευθύνουν τους υπόλοιπους ανθρώπους, όπως οι γονείς τα παιδιά τους.

Σε αυτή την κατηγορία των ενάρετων ανδρών ο Χάρινγκτον δεν διστάζει να προσδώσει θεϊκά χαρακτηριστικά, λέγοντας ότι στην πραγματικότητα αποτελούν μια «φυσική αριστοκρατία διαποτισμένη από τον ίδιο τον Θεό», με αποτέλεσμα ο λαός να έχει «όχι μόνο τη φυσική αλλά και την ηθική υποχρέωση να επωφεληθεί από τους καθοδηγητές του»³⁷. Η αριστοκρατία συνεπώς της Ωκεάνας πρέπει να διαθέτει έναν αρμονικό συνδυασμό υψηλών πνευματικών και ηγετικών χαρακτηριστικών, καθώς η Κοινοπολιτεία «όπου οι άνθρωποι διακρίνονται μόνο για την αρετή τους στερούμενοι την εξουσία, μπορεί να χαρακτηριστεί ανόητη και άδικη»³⁸.

Ο Άγγλος στοχαστής όμως, αν και υποστηρίζει ότι «ο λαός παραμένει νωθρός χωρίς μια ικανή και πεφωτισμένη αριστοκρατία να τον καθοδηγεί»³⁹, σε άλλο σημείο του συγγράμματός του δεν διστάζει να διευκρινίσει πως όταν «η αριστοκρατία είναι περισσότερο λαίμαργη και φιλόδοξη σε σχέση με τον λαό και αν επιπλέον η ιδιοκτησία είναι δυσανάλογα κατανομημένη εις βάρος της πλειονότητας του λαού, τότε η τάξη των ευγενών μπορεί να αποδειχθεί έως και καταστροφική για μια λαϊκή κυβέρνηση»⁴⁰. Άμεσα επηρεασμένος από την ανάλυση του Μακιαβέλι («το πλήθος είναι πιο γνωστικό και σταθερό από τον ηγεμόνα»)⁴¹, ο Χάρινγκτον καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «τα σφάλματα και τα βάσανα του λαού οφείλονται πρωταρχικά στους κυβερνώντες του»⁴².

Παρατηρούμε, συνεπώς, πως πρωταρχικό μέλημα του Άγγλου φιλοσόφου αποτελεί η οριοθέτηση της σχέσης μεταξύ της αριστοκρατίας και του λαού. Μια τάξη ευγενών που κατέχει περισσότερη ιδιοκτησία από το σύνολο του λαού, όπως ήταν οι φεουδάρχες ευγενείς, είναι ασύμβατη με μια λαϊκή κυβέρνηση. Εντούτοις, μια τάξη ευγενών που κατέχει λιγότερη ιδιοκτησία συγκριτικά με τον λαό είναι «όχι μόνο ακίνδυνη αλλά και αναγκαία για τη φυσική ανάμειξη των στοιχείων μιας καλά οργανωμένης Κοινοπολιτείας»⁴³, καθώς ο Χάρινγκτον εκτιμούσε ότι οι κοινοί άνθρωποι, όταν δεν βλέπτονται από «την καλύτερη τάξη», δείχνουν σεβασμό προς αυτήν και εκλέγουν όσο περισσότερους μπορούν από τα μέλη της.

Όλο αυτό το περίπλοκο μοντέλο εξουσίας θα στηριζόταν σε μια αβασίλευτη κυβέρνηση, σε μία «ίση Κοινοπολιτεία...η οποία θα είναι θεοπισμένη πάνω σ' έναν Αγροτικό Νόμο ίσων ευκαιριών... όπου η Σύγκλητος συζητά και προτείνει, ο Λαός αποφασίζει»⁴⁴ και ο ειρηνοδίκης του κράτους επικυρώνει μέσω ενός συστήματος ισότιμης εναλλαγής αξιωμάτων, μέσω της λαϊκής ψήφου και μέσω ενός συστήματος μυστικής ψηφοφορίας, διότι η εναλλαγή των αξιωμάτων δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη μυστική ψηφοφορία, και η μυστική ψηφοφορία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την εναλλαγή των αξιωμάτων»⁴⁵.

Το διοικητικό μοντέλο του Χάρινγκτον προϋποθέτει την αρμονική συνεργασία

και των δύο σωμάτων, εγχείρημα αρκετά δύσκολο που στην πράξη έκρυβε αρκετές αντικειμενικές δυσκολίες. Για τον Άγγλο στοχαστή, όμως, το σύστημά του δεν θα μπορούσε ποτέ να ανατραπεί, λόγω της ικανότητας του Αγροτικού Νόμου να μην επιτρέπει σε καμία κοινωνική τάξη να αλλάξει το status quo της Κοινοπολιτείας. Ένα τόσο άρτια δομημένο σύστημα θα ήταν απρόσβλητο και δεν θα απειλείτο από κρούσματα εσωτερικής αποσύνθεσης που ανατρέπουν την κοινωνική ισορροπία και γαλήνη, ειδικά από τη στιγμή που δεν θα συσσωρευόταν υπερβολική εξουσία σε μία μόνο ομάδα ανθρώπων, ενώ ταυτόχρονα θα επληρούντο όλες εκείνες οι αναγκαίες προϋποθέσεις για την ιδανική διακυβέρνηση της χώρας, καθώς «...κανένας άνθρωπος ή άνθρωποι από τους κυβερνώντες ή τους κυβερνώμενους δεν θα μπορούσε να έχει συμφέρον ή, και αν ακόμα είχε συμφέρον, δεν θα ήταν ικανός να τη διαταράξει με μια εξέγερση»⁴⁶.

VII. Ωκεάνα: Αγροτική ή Αστική κοινωνία;

Ο Χάρινγκτον αντιλαμβάνεται την Αγγλία της εποχής του ως μια αμιγώς αγροτική κοινωνία, όπου η δύναμή της στηρίζεται κατά κύριο λόγο στην πολυπληθή τάξη των επαρχιωτών, μικρών και μικρομεσαίων αγροτών, και πιο συγκεκριμένα στον θεσμό της γαιοκτησίας: «*Η γεωργία είναι το ψωμί του έθνους*», και έτσι κατά συνέπεια «*η Κοινοπολιτεία των αγροτών (όπως η δική μας) πρέπει να είναι καλύτερη απ' όλες τις άλλες*»⁴⁷.

Παρά ταύτα, ο Άγγλος στοχαστής εμφανίζεται να έχει συνειδητοποιήσει έστω και σε κάποιο βαθμό τα κίνητρα και τις σχέσεις της αγοράς⁴⁸, εισηγούμενος τη θέση ενός αρμόδιου υπουργείου, του Συμβουλίου Εμπορίου (Council of Trade). Αυτός ο οργανισμός αποτελούσε τη «φλέβα» (vena porta) του έθνους και ασχολείτο με τα οικονομικά προβλήματα της χώρας, ενώ μέσα στις αρμοδιότητές του ήταν αρχικά «*η έγκυρη αντίληψη εκείνων των εμπορικών συναλλαγών και των μυστηρίων που τρέφουν τα νεύρα (veins) της Κοινοπολιτείας*», και μετέπειτα «*ο πραγματικός διαχωρισμός αυτών των ευρημάτων από εκείνα που της προκαλούν αφάμαξη και εξάντληση*»⁴⁹.

Εκτός όμως από τη σύσταση αυτού του ιδιότυπου υπουργείου, ο Χάρινγκτον δεν διστάζει διόλου να υπεραμυνθεί του μέτρου του δανεισμού με τόκο, από τη στιγμή μάλιστα που δείχνει απόλυτα πεπεισμένος ότι η συσσώρευση πλούτου από τους ιδιώτες πρέπει να διατίθεται σε εμπορικές επιχειρήσεις, αφού κανείς δεν θέτει σε κίνδυνο τα χρήματά του αν δεν αποβλέπει τουλάχιστον σε κάποια οικονομική απολαβή⁵⁰.

Επομένως, η συγκέντρωση κεφαλαίου είναι επιθυμητή και αξιοσέβαστη, καθώς οι περιουσίες «*χτίζονται*» με εργατικότητα και όχι με «*ταιγκουνιά και φιλοδοξία*»,

με αποτέλεσμα «...η φιλοπονία όλων των πραγμάτων είναι εκείνη που συσσωρεύει το μεγαλύτερο κεφάλαιο και η συσσώρευση όλων των πραγμάτων μισεί την ισοπέδωση κατά συνέπεια, το εισόδημα του λαού πηγάζει από το εισόδημα της φιλοπονίας... [και κανένας λαός στον κόσμο] δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι υπήρξε ισοπεδωτής»⁵¹.

Αυτές οι πεποιθήσεις του Χάρινγκτον γίνονται ευκόλως κατανοητές αν ενταχθούν στο γενικότερο κλίμα της Αγγλίας των μέσων του 17ου αιώνα. Η καλβινιστική ηθική αντιλαμβανόταν την εργασία και τη φιλοπονία ως καθήκον απέναντι στον Θεό, παρακινώντας πολλούς ανθρώπους να «γιγαντώσουν» τις επιχειρήσεις τους, να ασχοληθούν με το εμπόριο, με στόχο την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συγκέντρωση πλούτου και την αύξηση της επενδυτικής δραστηριότητας. Αυτή η προτεσταντική περί του επαγγέλματος αντίληψη, προτρέποντας όλους τους χριστιανούς να κερδίζουν και να αποταμιεύουν όσα περισσότερα μπορούν, επέδρασε άμεσα στην εξέλιξη του καπιταλιστικού τρόπου ζωής⁵².

Επιπλέον, γύρω από το ζήτημα της υπερβολικής αύξησης των ενοικίων των γαιών, ο Χάρινγκτον φαίνεται ότι είχε συνειδητοποιήσει τη διείσδυση μιας καπιταλιστικής σχέσης, την οποία θεωρούσε εν μέρει αποδεκτή, καυτηριάζοντας ωστόσο τη διόγκωσή της: «η υπερβολική αύξηση των ενοικίων είναι κακία των πλουσίων, σκληρότητα προς τους φτωχότερους, ένα πλήρες δείγμα δουλείας που ρίχνει παγετό πάνω στην καλύτερη άνθηση της Κοινοπολιτείας»⁵³.

Μολονότι ο Χάρινγκτον δείχνει να κατανοεί τον ρευστό χαρακτήρα της κοινωνικής οικονομίας της χώρας, δυσανασχετεί παράλληλα με τη δυνατότητα της αγοράς να απαλλοτριώνει την ατομική ιδιοκτησία. Ο προβληματισμός του περιστρέφεται κυρίως γύρω από την αντίθεση των δύο τρόπων ζωής (αστικός-αγροτικός) και των δύο πηγών εισοδήματος που πηγάζουν από αυτούς. Στην πραγματικότητα, η οικονομική του σκέψη φαντάζει «περιχαρακωμένη μέσα σ' ένα κυκλικό προ-καπιταλιστικό πρότυπο»⁵⁴, αφού η μετάβαση από μια φεουδαλική αριστοκρατική αγροτική κοινωνία και οικονομία σε μια νεο-αναπτυσσόμενη καπιταλιστική πολιτεία άρχισε να αποκτά σταδιακά «σάρκα και οστά» κυρίως στα τέλη του 17ου αιώνα. Ως εκ τούτου, η χώρα παρέμενε ακόμη μια αμιγώς αγροτική κοινωνία – στηριζόμενη κυρίως στη γαιοκτησία – που όπως πίστευε πεισματικά ο Χάρινγκτον «δεν επρόκειτο ποτέ να αλλάξει»⁵⁵.

Η εμπορική επιτυχία όμως της Ολλανδίας, της Ελβετίας και της Γένοβας, οι οποίες είχαν «αναπτύξει ισχυρή βιομηχανία και εμπόριο επειδή κυρίως διέθεταν μικρότερη έκταση γης»⁵⁶, ενδεχομένως να προδιέθετε κάποιους να δουν θετικά αυτό το νέο οικονομικό μοντέλο ανάπτυξης⁵⁷, αλλά «σε καμία περίπτωση αυτές οι χώρες», όπως υπογράμμισε με σαφήνεια ο Χάρινγκτον, «δεν πρέπει να αποτελέσουν παράδειγμα για μας»⁵⁸. Γίνεται σαφές, λοιπόν, ότι, για τον Άγγλο πολιτικό στοχαστή το «κλειδί» στη συγκεκριμένη υπόθεση δεν ήταν τα χρήματα αλλά η γη. Ο Χά-

ριγγκτον και πολλοί άλλοι πολιτικοί και οικονομικοί αναλυτές της εποχής του αδυνατούν να αντιληφθούν την τροπή που θα έπαιρναν τα πράγματα λίγα χρόνια αργότερα.

Η άνοδος του εμπορίου και της αστικής τάξης, με τη βαθμιαία ανάπτυξη των νέων παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων άλλαξε ριζικά τους οικονομικούς και κοινωνικούς συσχετισμούς. Ο παρατεταμένος αγώνας μέσα στο Κοινοβούλιο, ο Εμφύλιος Πόλεμος, οι πειραματισμοί στο πλαίσιο της αβασίλευτης δημοκρατίας και τελικά η παλινόρθωση της μοναρχίας με αυξημένες όμως πλέον τις συνταγματικές ελευθερίες, θα δημιουργούσαν λίγα χρόνια αργότερα τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη εκείνων των αρχών που έμελλε να στηρίξουν τον θεσμό της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Σε πλήρη αντιδιαστολή, λοιπόν, με τα διοικητικά και οικονομικά μοντέλα που αντλούσε ο Χάριγγκτον από τις αγροτικές κοινωνίες της Σπάρτης και της Ρώμης, η νέα αστική τάξη που ανέτελε αναζητούσε εκ νέου τα πρότυπά της στα αρχέτυπα των εμπορικών κοινωνιών της αρχαίας Αθήνας και της Ολλανδίας.

VIII. Η πολιτική θρησκεία του Χάριγγκτον

Αν και στο έργο του Χάριγγκτον απουσιάζει κάποια συνολική θεώρηση πνευματικού περιεχομένου γύρω από την έννοια της θρησκείας, η σύγχρονη πολιτική επιστήμη τον αντιμετωπίζει ως μια εξέχουσα μορφή μεταξύ εκείνων που επιδίωξαν τη δημιουργία μιας δημοκρατικά διαρθρωμένης Χριστιανικής Εκκλησίας, στο πλαίσιο πάντοτε μιας βαθιά πολιτικής θρησκείας.

Για τον Άγγλο φιλόσοφο, ο Θεός είναι ολοφάνερος στη Φύση και η Φύση αποτυπώνει πάνω στην ανθρωπότητα την ύπαρξη του Θεού: «Ένας φυσιολογικός άνθρωπος... από το συνεχόμενο θαύμα της φύσης πείστηκε πως ο κόσμος είχε ένα δημιουργό... και έτσι όλα τα έθνη είχαν κάποια θρησκεία»⁵⁹. Ο Άγγλος στοχαστής θεωρεί τον αθεϊσμό παράλογο και απεχθές παράπτωμα, καθώς όλες οι θρησκείες του κόσμου μοιράζονται τα στοιχεία μιας μοναδικής αλήθειας, αν και πολιτιστικά αυτά εκφράζονται με διαφορετικούς τρόπους.

Πρωταρχικό μέλημα του Χάριγγκτον υπήρξε η στηλίτευση των δεισιδαιμονιών της μεσαιωνικής θρησκείας και των σφετεριστικού προσανατολισμού πρακτικών του διεφθαρμένου κληρικαλισμού στην καθημερινή ζωή, και η ανάδειξη των δημοκρατικών πρακτικών της «αληθινής θρησκείας» που είχε τις ρίζες της στην αρχαιότητα και στις Αποστολικές Εκκλησίες των πρωτοχριστιανικών χρόνων. Σε αυτό το σημείο όμως κρίνεται αναγκαίο να αναφερθεί πως για πολλούς σύγχρονους μελετητές η εκκλησιολογική επιχειρηματολογία της *Ωκεάνας* δεν αποτελεί παρά μια δημοκρατική εκδοχή του *Λεβιάθαν*. Ο Χάριγγκτον αν και δεν διστάζει να εγκω-

μιάσει έναν ακραιφνή μοναρχικό όπως ο Χομπς, συνηγορώντας στην άποψη του για την επιτακτική ανάγκη του αποκλεισμού της Εκκλησίας από κάθε εγκόσμια εξουσία, ταυτόχρονα μάχεται για μια δημόσια, λαϊκή και πολιτική θρησκεία, καταγγέλλοντας όλους εκείνους που επικαλούνται και προσφεύγουν στον μοναρχικό χαρακτήρα της θρησκείας για να ενισχύσουν το κύρος των συγκεντρωτικών και απολυταρχικών τους πολιτικών αντιλήψεων.

Εντούτοις, αποφεύγει την ανοιχτή σύγκρουση με τον θεσμό της Εκκλησίας, επιδιώκοντας περισσότερο την ηθική της αναμόρφωση παρά την κατάργησή της. Ο Χάρινγκτον προσπαθεί να προσδώσει στην Εκκλησία μια έντονη πολιτική χροιά, συνδέοντας άμεσα τις θρησκευτικές λειτουργίες των χριστιανών με τις δημοκρατικές πολιτικές συνελύσεις του Ισραήλ (Μωυσή-Κριτών), της αρχαίας Αθήνας και της δημοκρατικής Ρώμης. Η ουτοπική σκέψη στη Δύση, άλλωστε, τροφοδοτήθηκε από (α) την εβραιοχριστιανική πίστη σε έναν παράδεισο που θα επανερχόταν μετά το τέλος του υλικού κόσμου, και (β) την αρχαιοελληνική ορθολογική αναζήτηση μιας ιδανικής πόλης που φτιάχνεται από ανθρώπους. Η συνέλευση, λοιπόν, των χριστιανών της κάθε πόλης μετά το τέλος της λειτουργίας καλείται να εκλέξει κατά πλειοψηφία τους διακόνους της. Αυτή η διαδικασία ονομαζόταν χειροτονία (εκλογή πάντων κύρωσις) και αποτελούσε ξεκάθαρα μια βαθιά πολιτική, δημοκρατική διαδικασία και πράξη⁶⁰.

Για τον Χάρινγκτον το ζήτημα της χειροτονίας ήταν και η ουσία του θρησκευτικού προβλήματος. Τα σχόλιά του για τη Θεία Ευχαριστία και τη Βάπτισμα δεν εμβαθύνουν εξαιρετικά στην ουσία των μυστηρίων, ενώ αντιθέτως για τη χειροτονία η επιχειρηματολογία του είναι διεξοδική. Μόνο αυτή η διαδικασία εξασφαλίζει τη δικαιοσύνη αλλά και τη συντροφικότητα μεταξύ των πιστών, στον βαθμό που η αληθινή έκφραση της θρησκείας συνδεόταν άμεσα με την ιστορία των δημοκρατικών πολιτικών δικαιωμάτων, με το «συγκεντρωμένο εκκλησίασμα» να είναι το ίδιο με το σώμα μιας «πολιτικής συνέλευσης».

Με το πέρασμα όμως του χρόνου, η Εκκλησία είχε αρχίσει να απομακρύνεται από τα αμεσοδημοκρατικά και συλλογικά της πρότυπα. Μια απολυταρχική ολιγαρχία ιερέων, σε συνδυασμό με την άνοδο της μοναρχίας, επιδίωξαν και κατόρθωσαν να τη μετατρέψουν σε ιδιωτικό τιμάριο προς ικανοποίηση των προσωπικών τους συμφερόντων. Ο λαός έπαψε σταδιακά να ορίζει την υπόστασή του μέσα από τις διαδικασίες των συνελεύσεων και εκπαιδεύτηκε να υπακούει «τυφλά» στο Θείο Δίκαιο του εκάστοτε ηγεμόνα, που με το άγγιγμα του χεριού του ευλογούσε και θεράπευε δήθεν τους πιστούς⁶¹.

Η απάντηση του Χάρινγκτον είναι κατηγορηματική. Η οπτική του για την υποκρισία του κλήρου, που πρόέβλεπε ότι από το άγγιγμα των χεριών τους πήγαζε το θείο χάρισμα, εντάσσεται σε μια γενικότερη θεώρηση για την κληρική μοναρχία ή αριστοκρατία που βρίσκεται απέναντι της Χριστιανικής δημοκρατίας. Αυτό επο-

μένως το δόγμα της χειροθεσίας (επίθεσις χειρών)⁶² δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μια «εφεύρεση» των παπάδων», μια «εξαπάτηση του λαού και της ορθής εκλογής των αξιωματούχων του», με λίγα λόγια ο Παπικός τρόπος διατήρησης της απόλυτης μοναρχίας⁶³. Ο τρόπος εκλογής όμως των αξιωματούχων της ιεραρχίας στην Ωκεάνα έπρεπε να είναι δημοκρατικός και όχι χαρισματικός.

Επιπροσθέτως, αν μελετήσει κανείς τα έργα του φαίνεται να τον απασχολεί εξίσου έντονα και το ζήτημα του κλήρου. Ο κλήρος προβάλλεται ως το κατ' εξοχήν παράδειγμα της πολιτικής διαφθοράς και ως ο στενότερος εταίρος του στέμματος και της αριστοκρατίας. Το 1659, ο Χάρινγκτον, δέκα μήνες πριν την Παλινόρθωση, προειδοποιούσε πως «αν ξαναγυρίσει ο βασιλιάς, οι παπάδες θα επαναφέρουν την πολιτική και πνευματική μισαλλοδοξία»⁶⁴ καθώς η συντριπτική πλειονότητα των ιεραρχών της Αγγλίας είχαν καταντήσει «συμβουλάτορες του βασιλιά»⁶⁵. Ο Χάρινγκτον πίστευε πως το Θείο Δίκαιο ήταν ένα κληρικό δόγμα αφιερωμένο στους βασιλιάδες, που με τη σειρά τους ως ανταπόδοση εξασφάλιζαν τα έσοδα των κληρικών. Το Θείο Δίκαιο, λοιπόν, αποτελεί από μόνο του μια μορφή χειροθεσίας, ένα κατασκευασμένο χάρισμα σύμφωνα με το οποίο ο λαός αποκλείεται εύσχημα απ' όλα τα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Αυτές οι πρακτικές συνεπώς της παπαδοκρατίας⁶⁶ απομάκρυναν την έννοια του αγίου από τον πολίτη, την ψυχή, δηλαδή, από το σώμα και σε τελική ανάλυση την Εκκλησία από το Κράτος. Για τον Χάρινγκτον, όμως, η Εκκλησία ήταν ο χώρος συνάθροισης του λαού, η πεμπτουσία της πολιτικής ζωής, και ο Χριστιανισμός δεν μπορούσε παρά μόνο να αποτελεί μια βαθιά δημοκρατική θρησκεία και σε καμία εκδοχή του δεν ήταν δυνατό να ταυτιστεί με μια τυραννική και μοναρχική αντίληψη, ειδικότερα από τη στιγμή που ο Χάρινγκτον συνδέει τη χριστιανική ελευθερία με την πολιτική δράση. Γι' αυτόν η τυραννία της θρησκείας είναι παρόμοια με την τυραννία στην πολιτική ζωή.

Ο άνθρωπος έχει μια εξωτερική ζωή που ενδιαφέρει το Κράτος και μια εσωτερική ζωή που ενδιαφέρει την Εκκλησία. Η εξουσία των πολιτικών ηγεμόνων είναι ανάγκη να υποτάσσεται στην αυθεντία του Θεού, ενώ απ' την άλλη η θρησκευτική εξουσία έχει χρέος να υπακούει στους νόμους της δημοκρατικά εκλεγμένης πολιτικής εξουσίας, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν το κράτος ελέγχει απόλυτα τον κλήρο του, όπως ακριβώς και «ένας άνδρας ελέγχει τη γυναίκα του, ει-dάλλως δεν έχει ησυχία στο σπίτι, ούτε τιμή έξω απ' αυτό»⁶⁷.

IX. Η citizen militia της Ωκεάνας

Η Ωκεάνα μπορεί κάλλιστα να ερμηνευτεί και ως «μια πολιτική ιστορία της ελευθερίας και του ξίφους... μια κοινωνική πρακτική δηλαδή, σύμφωνα με την οποία οι

*άνθρωποι έφεραν όπλα, παρὰ μια ιστορία των ιδιοκτησιακών σχέσεων per se*⁶⁸. Για τον Άγγλο φιλόσοφο η κατοχή γης εξασφαλίζει την κατοχή όπλων και συνεπώς κατοχυρώνει την ανεξαρτησία της προσωπικότητας, την ελεύθερη πολιτική δράση και την αρετή. Μόνο όταν η γη είναι δίκαια κατανεμημένη μπορούν οι στρατιώτες να μετατραπούν σε ελεύθερους ανθρώπους. Η κρίσιμη διάκριση, λοιπόν, βρίσκεται ανάμεσα στην υποτέλεια και την ελευθερία. Η πολιτικοποίηση της ανθρώπινης οντότητας έβρισκε την απόλυτη έκφρασή της στη γλώσσα της αγγλικής πολιτικής σκέψης· ο «Άγγλος του Θεού» είχε πλέον μετατραπεί σε «πολιτικό ζώο» της αρετής του ξίφους του και της ελεύθερης κατοχής γης⁶⁹.

Όμως, η δημιουργία μιας τέτοιας κοινωνίας δεν θα επιτυγχανόταν σε καμία περίπτωση μέσω της δύναμης του χρήματος. Άμεσα επηρεασμένος από τον Μακιαβέλι, ο Χάρινγκτον αξιολογεί τα πλούτη ως ένα εφήμερο προϊόν που «έχει φτερά και την τάση να ελαττώνεται»⁷⁰, σε αντίθεση με τη γη που αποτελεί πάντα μια σταθερή και σίγουρη αξία, με αποτέλεσμα «ένας στρατός που στηρίζεται πάνω σ' ένα χρυσό πόδι να καταντήσει τόσο σαθρός, όπως ακριβώς αν αυτό (το πόδι) ήταν ξύλινο»⁷¹.

Έχοντας ως πρότυπο τις κοινωνίες της αρχαιότητας στις οποίες οι ίδιοι οι πολίτες υπηρετούσαν ως στρατιώτες όταν παρουσιαζόταν η ανάγκη, ο Χάρινγκτον δυσανασητούσε βλέποντας κατά την περίοδο της μοναρχίας την παραδοσιακή Αγγλική κληρονομική αριστοκρατία να έχει απολέσει το στρατιωτικό της πνεύμα και αντί να χρησιμοποιεί τα όπλα, να περιπίπτει σε μαλθακότητα πληρώνοντας μισθοφόρους, κυρίως υπηρέτες και κακοποιά στοιχεία, για να υπηρετήσουν στον στρατό.

Για τον Άγγλο φιλόσοφο η πολεμική αρετή αποτελούσε ταυτόχρονα και ένα είδος πολιτικής αρετής, αφού επέτρεπε τη συμμετοχή στη διακυβέρνηση της πολιτικής κοινότητας. Έτσι, τασσόταν υπέρ της συγκρότησης ενός στρατεύματος στο πλαίσιο μιας αγροτικής δημοκρατίας στρατιωτών-πολιτών (citizen militia) ελεύθερων κατόχων γης –κατανεμημένης με σχετική ισότητα–, κατόχων, δηλαδή, εκείνων των ανθρώπινων πηγών (αυτό που ο Μακιαβέλι αποκαλεί *materia*)⁷², που θα ήταν αναγκαίες για να κατανεύμουν ισόρροπα την πολιτική εξουσία, προσεγγίζοντας το μοντέλο μιας αυτοπροστατευόμενης Κοινοπολιτείας.

Σε αυτή την κατεύθυνση, κατακρίνει τα στρατεύματα που συντηρούνται από τη βαριά φορολογία του λαού, επισημαίνοντας πως «ένας στρατός που στηρίζεται σε φόρους, είναι απλώς ένας “φανταχτερός στρατός”», ενώ επιπλέον μια τέτοια πολιτική διχάζει τον λαό και οδηγεί τα φτωχά κυρίως στρώματα στην αντίδραση.

Ο Χάρινγκτον, αν και απεχθανόταν «τις ταραχές και τις καταχρήσεις»⁷³, πίστευε ότι η συνεχής ειρήνη κάνει τους ανθρώπους «θηλυπρεπείς και διεφθαρμένους»⁷⁴. Ο στρατιώτης-πολίτης σε καιρό ειρήνης πρέπει να εργάζεται μεν στη γη του, αλλά παράλληλα όφειλε να βρίσκεται και σε μια διαρκή εγρήγορση, έτσι ώστε

όταν θα φτάσει η ώρα να είναι έτοιμος να ριχτεί με προθυμία στο πεδίο της μάχης. Παράλληλα, διαφωνεί με τη δημιουργία ενός μόνιμου, αμετάβλητου στρατού, ο οποίος στο μυαλό του δεν ήταν τίποτα παραπάνω από ένας εσμός μισθοφόρων και στυγνών επαγγελματιών μακριά από κάθε έννοια αρετής, με μοναδικό μέλημα την απόκτηση όλο και περισσότερου πλούτου, της κατ' εξοχήν, δηλαδή, δύναμης της διαφθοράς.

Αντιθέτως, τα αγγλικά στρατεύματα ήταν ένας λαϊκός στρατός όπου «ο κοινός στρατιώτης είναι καλύτερος άνθρωπος από τον στρατηγό κάποιου μοναρχικού στρατού»⁷⁵, ενώ ο κάθε στρατιώτης της *Ωκεάνας* έπρεπε να γαλουχηθεί νιώθοντας περιφρόνηση προς την ελιτίστικη παλαιού τύπου αριστοκρατία, έχοντας παράλληλα πλήρη συνείδηση της δικής του δύναμης και αποστολής.

Η *Ωκεάνα*, λοιπόν, είναι «ένα έθνος που εξασκεί τις πολιτικές λειτουργίες της στη στρατιωτική ή πολεμική πειθαρχία... η οποία με τη σειρά της γεννά το υψηλότατο στάδιο του θάρρους»⁷⁶ και αποτελεί ίσως την ανώτατη μορφή κοινωνικής αρετής που έχει ως στόχο τη συγκρότηση ενός στρατού πολιτών, υψηλού φρονήματος και όχι αρωστημένου, με λίγα λόγια ενός φρονήματος του ελεύθερου λαού⁷⁷.

X. Αντί Επιλόγου

Συμπερασματικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο Χάρινγκτον, αν και από πολλούς αντιμετωπίστηκε αρχικά ως μία εκκεντρική και μοναχική προσωπικότητα που συνδέεται αμυδρά με την άνοδο του καπιταλισμού ή της κοινωνίας της αγοράς, τα τελευταία χρόνια αναδεικνύεται σ' έναν από τους ρεαλιστικότερους ίσως μελετητές της μεταβατικής περιόδου από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό και από τη μοναρχία στη συνταγματική μοναρχία στη Μεγάλη Βρετανία, περιόδου κατά την οποία ο πλούτος της εξουσίας μετατρέπεται σε εξουσία του πλούτου. Επιπλέον, μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ως ο πρώτος Άγγλος στοχαστής που κατανόησε και ανέδειξε με συστηματικό τρόπο την επιτακτική ανάγκη σύνδεσης της μετα-φεουδαλικής ιδιοκτησίας με την πολιτικο-ηθική αρετολογική παράδοση της κλασικής αρχαιότητας, βασιζόμενος πάνω σε μια μακιαβελική θεώρηση της αρχαίας φρόνησης, ενώ απ' την άλλη δεν «δείλιασε» να καταγγείλει τη φαυλότητα του κλήρου, ερχόμενος ως εκ τούτου σε ανοιχτή σύγκρουση με το θρησκευτικό κατεστημένο της εποχής του.

Με την *Κοινοπολιτεία της Ωκεάνας* και τα υπόλοιπα έργα του, εισηγείται ένα εναλλακτικό υπόδειγμα διακυβέρνησης, «το οποίο εναντιώνεται τόσο στη χομισιανή όσο και στην ατομοκεντρική φιλελεύθερη αντιμετώπιση των πρώιμων νεωτερικών κοινωνικών σχέσεων ιδιοκτησίας στη σχέση τους με την πολιτική εξουσία»⁷⁸. Απορρίπτοντας τόσο την απολυταρχική πολιτική «λύση» όσο και την οικο-

νομική «λύση» της αυθόρμητης αγοραίας τάξης, εξωτερικεύει τους πόθους και τις αγωνίες του, προτάσσοντας την ανάγκη για την οικοδόμηση μιας ισχυρής και περήφανης Βρετανικής Κοινοπολιτείας της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και των πολιτικών δικαιωμάτων· όλες αυτές τις κατακτήσεις θα τις προστάτευε ένας λαϊκός στρατός ελεύθερων κατοχών γης, οι οποίοι θα είχαν αναπτυγμένο στον υπερθετικό βαθμό το αίσθημα της χριστιανικής πίστης, της συντροφικότητας, της αλληλεγγύης αλλά και του καθήκοντος απέναντι στην πατρίδα.

Οι ιδέες του, που τόσο πολύ διώχτηκαν και πολεμήθηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής του, άσκησαν καθοριστική επιρροή στις επερχόμενες κρίσιμες πολιτικές εξελίξεις, λίγα χρόνια αργότερα. Ο «πολιτικός ουμανισμός» (civic humanism ή republicanism) του, που «εξαγγλίζει» (anglicized) τον πολιτικό ανθρωπισμό της αρχαιότητας και τη δημοκρατική σκέψη της ύστερης αναγεννησιακής Φλωρεντίας, «απορροφήθηκε» μέσα στην παράδοση της πολιτικής κουλτούρας του κόμματος των Ουίγων καθώς και στα κείμενα των μεταγενέστερων πολιτικών φιλοσόφων και λογοτεχνών του 18ου αιώνα, στους οποίους συγκαταλέγεται και μια ομάδα Άγγλων δημοκρατών, γνωστών και ως Νεο-Χαρινγκτονιανών⁷⁹. Εκεί, λοιπόν, που ο Χάρινγκτον είχε αποτύχει να αποδείξει με πειστικότητα με ποιο τρόπο μπορεί να συγκροτηθεί ένα ισχυρό δημοκρατικό κράτος, δημιουργώντας έτσι μια ισόρροπη σχέση ανάμεσα στον βασιλιά, τους ευγενείς και τον λαό, η ομάδα των Νεο-Χαρινγκτονιανών επινόησε ένα νέο συστηματικό τρόπο που αρχικά απέδωσε την πρόπουσα έμφαση σ' εκείνα ακριβώς τα στοιχεία της δημοκρατικής ισορροπίας της προαναφερθείσας σχέσης και κατόπιν τα ενέταξε στην ογκούμενη δύναμη της εκτελεστικής εξουσίας και της οικονομίας· σε αυτούς, εξάλλου, οφείλεται και η αντικατάσταση του φεουδαρχικού κυρίου του παρελθόντος από τον υπουργό, τον αξιωματικό και τον πιστωτή του μέλλοντος⁸⁰.

Αυτές οι απόψεις βρήκαν απήχηση πρωτίστως στη Μεγάλη Βρετανία και την υπόλοιπη Ευρώπη, και εν συνεχεία «πέρασαν» μαζί με τους πρώτους Άγγλους αποίκους τον Ατλαντικό και ενσωματώθηκαν στα επαναστατικά συντάγματα των νεοσύστατων αμερικανικών αποικιών (κυρίως στις πολιτείες της Καρολίνας και της Πενσυλβάνιας). Επιδράσεις αυτού του υποδείγματος διακρίνονται επίσης τόσο στον Σάφτσμπερι όσο και στον Χάτσεσον, αλλά και στους αντιπάλους του, τον Χιουμ και τον Σμιθ· εκείνος όμως που εμπνέεται κατ' εξοχήν από τις αντιλήψεις αυτές είναι ο Άνταμ Φέργκιουσον, όπως γίνεται εμφανές στην κριτική υποστήριξη του προς τη νεωτερική μορφή της εμπορικής κοινωνίας.

Ο Χάρινγκτον δεν ευτύχησε να δει το όραμά του να υλοποιείται· η βασική αρχή του για τη συμμετοχή όλων των πολιτών στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων και στην εκλογή των αντιπροσώπων στα κρατικά, θρησκευτικά και στρατιωτικά αξιώματα, έθιγε στην πραγματικότητα τα συμφέροντα της καθεστηκιάς τάξης εκείνης της εποχής και «δυναμίτιζε» τα θεμέλια της αγγλικής κοινωνίας. Ο αγγλι-

κός λαός στη συντριπτική πλειοψηφία του δεν είχε συνειδητοποιήσει ακόμη την πραγματική διάσταση της δυναμικής του, με αποτέλεσμα η κοινωνία να είναι ανώριμη να αποδεχτεί τις ριζοσπαστικές ιδέες του Χάρινγκτον.

Η «Ενδοξη Επανάσταση» του 1688 αν και κατοχύρωνε σημαντικές συνταγματικές ελευθερίες και προετοίμαζε κατά μία έννοια τη Γαλλική Επανάσταση του 1789, δεν συσπειρώσε την πλειοψηφία του αγγλικού λαού, δηλαδή τις πλατιές λαϊκές μάζες, οι οποίες δεν έλαβαν μέρος σε κανένα στάδιο της όλης διαδικασίας. Στην πραγματικότητα υπήρξε μια αναίμακτη δυναστική μεταβολή, ένας συμβιβασμός των ανώτερων στρωμάτων της αστικής τάξης και των αστικοποιημένων νεο-ευγενών και των μεγάλων γαιοκτημόνων, δηλαδή μια συμφωνία ανάμεσα στην αριστοκρατία της γης και την αριστοκρατία του χρήματος.

Στο Αγγλικό πολιτικό μοντέλο, η επανάσταση δεν υπερβαίνει το κοινωνικό πλαίσιο. Η μπουρζουαζία, προκειμένου να επιτύχει την απρόσκοπτη οικονομική της δραστηριότητα, συνειδητοποίησε ότι βασικό της καθήκον ήταν η εξάλειψη του συστήματος των κοινωνικών ιδεών επί των οποίων εδραζόταν η πολιτική του καταπιεστικού ελέγχου του κράτους και η αντικατάστασή του από ένα σύστημα σκέψης που θα καθαγίαζε τους σκοπούς της και θα επικύρωνε τις ενέργειές της, ενώ παράλληλα θα της επέτρεπε τον περιορισμό της δύναμης του Στέμματος και την αναγωγή της σε κυρίαρχη φωνή στον καθορισμό της δημόσιας πολιτικής. Είναι, όπως προαναφέρθηκε, ένας «ήρεμος» συμβιβασμός που απέβλεπε σε μια γενικότερη βαθμιαία κοινωνική βελτίωση με την ταυτόχρονη συντήρηση της παλαιάς τάξης πραγμάτων, σε μια συγχώνευση του παλαιού με το νέο καθεστώς.

Σημειώσεις

1. Μάμφροντ, Λιούις. *Η ιστορία των ουτοπιών*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις Νησίδες (1998), σ. 17.

2. Macpherson, C.B. "Harrington's Opportunity State", *Past and Present*, No. 17 (Apr. 1960), σ. 45.

3. Ο Τζων Τόλαντ μάς πληροφορεί πως «η Μεγαλειότητα αρεσκοόταν στην παρέα του Χάρινγκτον, καθώς τον θεωρούσε έναν πολύ έξυπνο άνθρωπο, τόσο ώστε να συγκαταλέγεται μαζί με άλλους στον κλειστό του πυρήνα. Μαζί συζητούσαν για όλα τα θέματα που αφορούσαν στην κυβέρνηση, αλλά όταν η κουβέντα πήγαινε στο ζήτημα της Κοινοπολιτείας, ο βασιλιάς έδειχνε να μη το ανέχεται». Βλ. Toland, John. *The Oceana and other works of James Harrington*, 3η έκδοση, Stanford University Libraries (London, 1747). [Στο εξής εν συντομία Toland], σ. xvi.

4. Σύμφωνα με τον μαρξιστή ιστορικό Perry Anderson, η *Κοινοπολιτεία της Ωκεάνιας*, αποτέλεσε ένα «εντυπωσιακό όραμα ενός ριζικά διαφορετικού μέλλοντος... το οποίο διεκδικεί ακόμα και σήμερα τον τίτλο μιας από τις δύο πολιτικές ουτοπίες με τη μεγαλύτερη επίδραση όλων των εποχών», Anderson, Perry. "The River of Time", *New Left Review*, No. 26 (March - April 2004), σ. 68. [Στο εξής εν συντομία, Anderson].

5. *Ο.π.*, σ. xix.

6. Το Rota Club υπήρξε ένας δημόσιος χώρος στο Λονδίνο όπου μορφωμένοι αριστοκράτες συζητούσαν για τη δημοκρατική ιδεολογία. Η Λέσχη ιδρύθηκε από τον Χάρινγκτον κατά τη διάρκεια της Μεσοβασιλείας (1649), και λειτούργησε μέχρι και τους πρώτους μήνες της Παλινόρθωσης (1660). Ο Χάρινγκτον, επηρεασμένος από τις Ιταλικές Ακαδημίες που γνώρισε στα ταξίδια του στην Ευρώπη, χρησιμοποίησε τέτοιου είδους Λέσχες (Coffee Houses Jests) για να προπαγανδίσει τις πολιτικές του απόψεις (Για περισσότερες πληροφορίες βλ. *Toland*, σσ. 621-632).

7. *Ο.π.*, σ. xxxviii.

8. *Ο.π.*, σ. xxi.

9. Pocock, J.G.A. (Ed.). *The Political Works of James Harrington* (Cambridge/London/New York: Cambridge University Press, 1977). [Στο εξής εν συντομία, *Works*], σσ. 74-75.

10. Davis, J.C. *Utopia and the Ideal Society: A Study of English Utopian Writing 1516-1700* (Cambridge, 1981), σ. 206.

11. *Anderson*, σ. 67.

12. Σφυρόερα, Α. Σοφία. *Η Μυθολογία των Ελλήνων, Β΄ Τόμος* (Αθήνα, 2006), σσ. 14-15.

13. Nelson, Eric. *The Greek Tradition in Republican Thought*, U.K./New York: Cambridge University Press (2004), σ. 103.

14. *Toland*, σ. 37.

15. *Works*, σ. 52.

16. Μακφέρσον, Κ. Μπ. *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία: Η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, μετάφραση Ελένη Κασίμη, εκδόσεις Γνώση (Αθήνα, 1966). [Στο εξής εν συντομία *Μακφέρσον*], σ. 257.

17. Bernstein, Eduard. *Cromwell and communism: Socialism and Democracy in the Great English Revolution*, second edition, Frank Cass & Co., Ltd (London, 1963), σ. 193.

18. *Toland*, σ. 39. Βλ. Olsen, J. Eric. *Civic Republicanism and the Properties of Democracy: A Case Study of Post-Capitalist Political Theory*, Lexington Books (USA, 2006), σσ. 161-171.

19. *Toland*, σ. 44.

20. *Toland*, σ. 39.

21. *Toland*, σ. 39.

22. *Works*, σ. 404.

23. *Toland*, σσ. 39-40.

24. *Ο.π.*, σ. 40.

25. *Ο.π.*

26. *Ο.π.*, σ. 204.

27. *Ο.π.*, σ. 107.

28. *Ο.π.*, σ. 459 και Davis, J. C. "Pocock's Harrington: Grace, Nature and Art in the Classical Republicanism of James Harrington", *The Historical Journal*, Vol. 24, No. 3 (Sep. 1981), σ. 692.

29. *Works*, σ. 778.

30. *Toland*, σ. 83.

31. *Works*, σ. 689.

32. *Ο.π.*, σ. 834.

33. *Toland*, 149.

34. *Works*, σ. 808.

35. *Μακφέρσον*, σ. 236.

36. *Toland*, σ. 47.

37. *Ο.π.*

38. *Ο.π.*, σ. 56.

39. *Ο.π.*, σ. 57.

40. *Ο.π.*, σ. 45.

41. Machiavelli, Niccolò. *Έργα*, μετάφραση Τάκη Κονδύλη, εκδόσεις Κάλβος (Αθήνα, 1984), σ. 378.
42. Toland, σ. 76.
43. *Μακφέρσον*, σ. 226.
44. *Ό.π.*, σσ. 46-47. Η διαίρεση αυτή βασιζόταν στην υπόθεση πως υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην ικανότητα για «επινόηση» και στην ικανότητα για «κρίση». [Το παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Χάρινγκτον για να υποστηρίξει τη διάκριση των δύο νομοθετικών σωμάτων είναι εκείνο των δύο μικρών κοριτσιών που θέλουν να μοιράσουν ένα γλύκισμα. Αν το ένα κορίτσι κόψει και το άλλο διαλέξει ένα κομμάτι, τότε θα μείνουν και τα δύο ικανοποιημένα. Ομοίως ικανοποιημένες θα είναι και η γερούσια με τον λαό, από τη στιγμή που η πρώτη θα προτείνει τους νόμους και ο άλλος θα επιλέγει από τις προτάσεις αυτές.]
45. *Ό.π.*, σ. 55.
46. *Ό.π.*, σ. 52.
47. *Ό.π.*, σ. 178.
48. «The Spartan could have no trade, the Oceaner mat have all», Toland, 109. Βλ. Armitage, David. *The Ideological Origins of the British Empire*, New York and Cambridge: (Cambridge University Press, 2000), σ. 141.
49. Toland, σσ. 127-128.
50. *Works*, σ. 407 και *Μακφέρσον*, σ. 238. Ο Χάρινγκτον πιστεύει ότι το επιτόκιο δανεισμού «τόσο απέχει απ' το να είναι επιβλαβές, ώστε γίνεται αναγκαίο», ενώ αποφέρει «κέρδος στην Κοινοπολιτεία» και «ένα τεράστιο όφελος στον λαό», επειδή θέτει το χρήμα σε κυκλοφορία και κινεί τους μηχανισμούς της αγοράς.
51. *Works*, σ. 840.
52. Weber, Max. *Η Προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μετάφραση Μ.Γ. Κυπραίου, επιμέλεια Β. Φίλια, Gutenberg (Αθήνα, 1984), σσ. 149 και 156.
53. Toland, σ. 178 και *Μακφέρσον*, σ. 241.
54. *Works*, σ. 59.
55. Steve Pincus: “Neither Machiavellian Moment nor Possessive Individualism: Commercial Society and the Defenders of the English Commonwealth”, *The American Historical Review*, Vol. 103, No. 3 (Jun., 1998), σ. 725.
56. Toland, σ. 40.
57. Elizabeth Rawson, *The Spartan Tradition in European Thought*, Oxford University Press (New York, 1960), σσ. 199-200.
58. Toland, σ. 105.
59. *Works*, σ. 543.
60. *Ό.π.*, σ. 502.
61. *Ό.π.*, σσ. 502 και 522-523.
62. *Ό.π.*, σσ. 502, 529 και Hobbes, Thomas. *Λεβιάθαν ή Ύλη: Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας*, μετάφραση Γιάννης Δημητρακόπουλος και Αιμίλιος Μεταξόπουλος, Τόμος Β΄, εκδόσεις Γνώση (Αθήνα, 1989), σ. 131.
63. *Works*, σ. 384.
64. *Ό.π.*, σσ. 736, 749-750.
65. *Ό.π.*, σ. 438.
66. Ο όρος «παπαδοκρατία» (priestcraft) δεν συναντάται σε κάποιο άλλο σύγγραμμα, πριν από την έκδοση της μπροσουράς *Pian Piano* το 1657, στην οποία ο Χάρινγκτον επιχειρεί να αποδείξει πως η ψευδής θρησκεία δεν ήταν μόνο ένα ζήτημα των λανθασμένων δογμάτων, αλλά επιπλέον και των πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών χαρακτηριστικών του επαγγέλματος του ιερέα.

67. Toland, σ. 182.
68. Works, σ. 43 και Underdown, David. "The Harringtonian Moment", *The Journal of British Studies*, Vol. 18, No. 2 (Spring, 1979), σ. 175.
69. Pocock, J.G.A. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Tradition*, Princeton University Press, (USA, 1975), σ. 386.
70. Works, σ. 404.
71. Toland, σ. 225
72. Works, σ. 23.
73. Toland, σσ. 54, 181 και 153, αντίστοιχα.
74. Ο.π., σ. 148.
75. Ο.π., σ. 185.
76. Toland, σ. 99 και Works, σ. 443.
77. Σχετικά με το ζήτημα του στρατού, ο Χάρινγκτον φαίνεται ότι είχε μελετήσει και είχε υιοθετήσει σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις του Francis Bacon. Λίγα χρόνια νωρίτερα (1622), ο Άγγλος φιλόσοφος διασαφηνίζει τη συνάρτηση ανάμεσα σε μια ελεύθερη και εύπορη αγροτιά και στο καλό πεζικό: «...είναι η γενική αντίληψη των πιο υπεύθυνων ειδικών του πολέμου... ότι η κύρια δύναμη ενός στρατού βρίσκεται στους φαντάρους, δηλαδή στο πεζικό. Αλλά για να φτιάξουμε ένα καλό πεζικό, χρειαζόμαστε ανθρώπους που να έχουν μεγαλώσει όχι μ' έναν τρόπο δουλικό ή στερομημένο, αλλά ελεύθεροι και με μια ορισμένη ευπορία. Έτσι όταν ένα κράτος εμφανίζεται το περισσότερο με ευπατριδές και λεπτούς κυρίους, ενώ οι αγρότες και οι ζευγολάτες του είναι απλοί εργάτες ή ψυχογιοί, ή και χωριάτες, δηλαδή σπιτομένοι ζητιάνοι, μορφεύ να έχει ένα καλό ιππικό, αλλά ποτέ καλούς και σταθερούς φαντάρους... Αυτό το βλέπουμε στη Γαλλία και στην Ιταλία και σε λίγα άλλα ξένα μέρη, όπου πραγματικά όλοι είναι ευπατριδές και άθλιοι χωριάτες... τόσο πολύ ώστε αναγκάζονται να χρησιμοποιούν μισθοφορικές ορδές...για τα τάγματα του πεζικού τους: απ' όπου βγαίνει, ότι αυτά τα έθνη έχουν πολύ λαό και λίγους στρατιώτες». Βλ. Bacon, Francis. *The history of the reign of King Henry VII*, ed. by Brian Vickers (Cambridge University Press, 1998), σσ. 66-67.
78. Δρόσος, Διονύσης. *Αρετές και Συμφέροντα: η βρετανική ηθική σκέψη στο κατώφλι της νεοπεριρότητας*, εκδόσεις Σαββάλας (Αθήνα, 2008), σ. 410.
79. Τον όρο «Νεο-Χαρινγκτονιανοί» (Neo-Harringtonians) επινόησε ο ιστορικός J.G.A. Pocock. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για μια άτυπη ομάδα Άγγλων δημοκρατών (π.χ., Henry Neville, Andrew Fletcher, Andrew Marvell, John Milton και Algernon Sidney), οι οποίοι μετά τον θάνατο του Χάρινγκτον εξέλιξαν και διέδωσαν το πρόγραμμά του. Η «Χαρινγκτονιανή» γλώσσα επαναδιατυπώθηκε για πρώτη φορά την περίοδο της Παλινόρθωσης (Restoration) και συγκεκριμένα το 1675 – αρχικά, στην πρώτη του ομιλία που εκφώνησε στη Βουλή των Κοινοτήτων στις 20 Οκτωβρίου ο κόμης του Shaftesbury, Sir Anthony Ashley Cooper, και ακολούθως τον Νοέμβριο σ' ένα φυλλάδιο με τίτλο *A Letter from a Person of Quality to his Friend in the Country*. Αυτά τα κείμενα, ωστόσο, θα ήταν προτιμότερο να ονομαστούν «Νεο-Χαρινγκτονιανά» παρά «Χαρινγκτονιανά», από τη στιγμή που υιοθετείται, αφ' ενός, η πολιτικο-ουμανιστική προσέγγιση των αρετών και οι βασικές απόψεις του Χάρινγκτον για ενεργό πολιτική συμμετοχή των πολιτών στον κοινό βίο και για έλεγχο της υπερβολικής συγκέντρωσης της ιδιοκτησίας, αφ' ετέρου, όμως με σημαντικές τροποποιήσεις. Fucuda, Arihiro. *Sovereignty and the Sword: Harrington, Hobbes, and Mixed Government in the English Civils Wars*, Oxford University Press: New York, 1997, σσ. 127-136, και Zuckert, Michael P. *Natural Rights and the New Republicanism*, Princeton University Press (United Kindom, 1994), σσ. 166-170.
80. Works, σ. 145.